
REYNIERS, K., (*Verboden*) arbeid, Antwerpen-Cambridge, Intersentia, 2012, 545 p.

Dit boek is de handelseditie van het proefschrift dat Kelly Reyniers op 29 november 2011 verdedigde aan de Faculteit Rechten van de Universiteit Antwerpen. Zoals de titel stelt, behandelt het boek verboden arbeid. Toch heeft het boek meer te bieden dan alleen maar een juridische beschrijving van enkele situaties van verboden arbeid. De auteur kiest ervoor om eerst het begrip arbeid uitgebreid uit de doeken te doen. Ook het begrip 'verboden' krijgt een bespreking. Het is de bedoeling van onderhavige bespreking om een kritische beschouwing te wijden aan het boek.

In het algemeen kan men stellen dat het werk een intelligent geschreven verhaal is met een grote interdisciplinaire inslag. In het werk worden, naast de talrijke juridische analyses, heel wat filosofische, historische, maatschappelijke, zelfs taalkundige (etymologische) inzichten verweven. In methodologische zin bestempelt de auteur het onderzoek zelf als "klassiek rechtswetenschappelijk onderzoek" (p. 5). Er wordt aangegeven dat het gaat om "een wetgevings- en rechtspraakanalyse alsook literatuurstudie (voornamelijk doctrine)". Toch zouden we het werk zeker niet willen omschrijven als 'black letter'-onderzoek, gelet op de metajuridische dimensies die de auteur in het woord vooraf zelf glad ijs noemt, hoewel het dat voor een jurist niet hoeft te zijn, en wetende dat de auteur deze op een zeer behoorlijke manier neerzet. De zorg lijkt aanwezig om te werken en te verklaren in functie van een coherent geheel van juridische begrippen en beginselen. Zoals vele proefschriften kwalificeert men het werk dan ook best als doctrinaal juridisch onderzoek, wetende dat dit ook een divers begrip is, maar dat alleszins een onderzoek impliceert naar de drie klassieke rechtsbronnen (wetgeving, rechtspraak, rechtsleer) en niet onvreemd hoeft te zijn van interdisciplinariteit.

Inzake de onderzoeksdoelen lijkt het onderzoek aan te sluiten bij de ambities van een verklarend onderzoek (vaak gesteld tegenover 'probleemoplossend' onderzoek waarbij een oplossing gezocht wordt voor een gesteld probleem). Verklarend onderzoek stelt doorgaans 'wat'-, 'waarom'- en 'hoe'-vragen. Dat blijkt ook snel in het werk. Indien men naar de onderzoeksambities kijkt, wordt "het opzet" omschreven als "het schetsen van een dynamisch en evolutief beeld van het verbieden van bepaalde arbeid en tewerkstelling als beschermingsmechanisme in het arbeidsrecht" (p. 4). De onderzoeksvragen staan dan ook vol van 'wat'-, 'waarom'- en 'hoe'-vragen, zoals: Wat is arbeid en hoe wordt dit begrip in een juridische context ingevuld? Waarom zijn vormen van verboden arbeid ingevoerd en gerecipeerd? Waaruit bestaat het beschermd belang? Draagt de introductie van het concept 'waardig werk' bij tot een stevigere verankering van arbeidsverboden?

Dit zijn allemaal interessante vragen. Het is evenwel wat zoeken naar de aanleiding van het gevoerde onderzoek. Er is uiteraard de bemerking dat de rechtsliteratuur lange tijd niet heel veel aandacht besteedde aan de notie arbeid, of minstens dat men er niet al te zeer op doorreflecteerde (cf. p. 9). Daarbij is het zo dat een reflectie op de notie arbeid vaak een doel dient dat gekoppeld is aan een welbepaalde probleemstelling, zoals bijvoorbeeld in het kader van een zoektocht naar een definitie van de arbeidsrelatie, zoals de auteur ook zelf aangeeft. De probleemstelling kan zich daarbij binnen het recht zelf bevinden, maar de aanleiding van het onderzoek kan

ook daarbuiten bestaan, in de samenleving in het algemeen of in de arbeidsverhoudingen in het bijzonder. De concrete aanleiding, of die probleemstelling, van het hier besproken onderzoek blijft echter wat onderbelicht.

Op meer theoretisch niveau wordt een werkhypothese naar voren geschoven, met name de veronderstelling dat alle in de arbeidswet vervatte arbeidsverboden de menselijke waardigheid dienen. Terwijl er veel verklarende ambities zitten in het onderzoek, en het zich dus veelal op descriptief en analytisch niveau bevindt, herbergt het heel wat veronderstellingen van normatieve aard. Zo wordt er uitdrukkelijk van uitgegaan dat arbeidsrecht beschermend recht is ten voordele van degene die arbeid verricht en dat het arbeidsrecht beoogt de menselijke waardigheid van de arbeidende mens te beschermen en te verwezenlijken.

Het werk valt uiteen in twee grote delen. Deel 1 behandelt de notie arbeid. Deel 2 behandelt verboden arbeid. In het eerste deel wordt dus op zoek gegaan naar de notie arbeid. Wat is arbeid en hoe wordt dit begrip ingevuld, in het bijzonder in het arbeidsrecht?

In het eerste hoofdstuk van deel 1 onderneemt de auteur een zoektocht naar de notie arbeid, de definiëring van arbeid en een bepaling van de betekenis van arbeid.

Het onderscheid tussen de noties arbeid en werk, waarop uitgebreid – op interessante wijze overigens – wordt ingegaan, wordt in het werk verder niet (meer) gemaakt. Er wordt verkozen om met de term arbeid te werken. De auteur gaat vervolgens in op de metajuridische definities van arbeid, waarbij de opdracht om te komen tot een definitie niet als een sinecure wordt gezien, onder meer rekening houdende met de dynamische aard van de zaak zelf. “Arbeid is geen statisch begrip maar evolueert voortdurend” (p. 25) lijkt een zeer valabele uitspraak. Het doet meteen verstaan dat we geen beperkte, maar integendeel een ruime en open definitie van arbeid mogen verwachten.

De auteur concludeert hierbij dat de meningen van auteurs, filosofen, sociologen en economen verdeeld zijn over de omschrijving van het concept arbeid. De auteur stelt dat het niet de bedoeling is om in het raam van het onderzoek een standpunt in te nemen en stelt zelfs dat dit gelet op de grote verscheidenheid aan invalshoeken niet mogelijk is. Een lezer begrijpt hieruit dat het niet de bedoeling is geweest van het onderzoek om tot een eigen begripsbepaling te komen van het begrip arbeid. Toch is de uitspraak dat er geen echt besluit genomen kan worden niet evident, gelet op de eerste onderzoeksvraag ‘Wat is arbeid’. De auteur beseft dat het dan ook nodig is om toch tot een keuze te komen. Zo vervolgt de auteur dat een keuze (uit de bestaande benaderingen) nuttig wordt geacht in functie van het onderzoek (p. 27). De keuze had nog wat explicieter en harder gemaakt mogen worden, vooral om de meer vluchtige lezer te dienen. We leiden niettemin vrij duidelijk uit het betoog af dat de definitie van Kwant verkozen wordt. We citeren: “Arbeid wordt door R.C. Kwant vervolgens in een ruime zin omschreven, meer bepaald als “een menselijke bezigheid die verricht wordt binnen het raam van de maatschappelijk geregelde behoeftebevrediging” (p. 29). Later wordt de keuze nog duidelijker, wanneer wordt gesteld: “Arbeid (in ruime zin) werd in navolging van R.C. Kwant omschreven als ...” (p. 73). In het volgende hoofdstuk komt het opnieuw terug en zelfs nog explicieter

---

(p. 77). De keuze voor de definitie van Kwant lijkt zeer verdedigbaar want ook transposeerbaar naar arbeidsrechtelijke discussies, mede rekening houdend met het feit dat ingevolge Kwant dezelfde bezigheid soms wel en soms niet als arbeid kan worden verricht (p. 29), ook in juridische zin. De auteur denkt hierbij zelf aan autorijden, dansen, vissen of deelnemen aan een realityshow.

Vervolgens wordt ingegaan op de perceptie van arbeid in de West-Europese samenleving, met de bedoeling een idee te vormen van de wijze waarop door de eeuwen heen tegen arbeid werd aangekeken en in welke mate daar ook een arbeidsethos aan verbonden is (cf. p. 34). We komen hier heel wat te weten over de opvattingen over arbeid in de oudheid, de middeleeuwen, de nieuwe en de nieuwste tijd.

In het tweede hoofdstuk van deel 1 wordt ingegaan op de juridische analyse van het arbeidsconcept. Er wordt in de eerste plaats aandacht besteed, zo wordt gesteld, aan de grondslagen van het arbeidsrecht. Maar gaat het hier wel om grondslagen, aangezien ze worden uitgelegd als grondrechten en internationale arbeidsnormen (p. 78)? Dat is toch wel een erg rechtspositivistische opvatting. De vraag of er aan het (arbeids)recht ook niet-positiefrechtelijke grondslagen ten grondslag liggen, en welke die dan zijn, wordt daarmee enigszins uit de weg gegaan, zoals ook de vraag met welke grondslagen de grondrechten zelf verbonden zijn. Dit staat overigens in tegenstelling tot de aanname in het werk dat het arbeidsrecht tot doel heeft om de menselijke waardigheid van de arbeidende mens te verwezenlijken. Dit normatieve uitgangspunt lijkt te berusten op een niet-positivistische leer over de grondslagen. Grondslagen lijken zich dan ook eerder op (rechts)theoretisch en metajuridisch niveau te situeren, als onderliggend zijnde aan het positieve recht. Weliswaar zullen ze in het positieve recht gereflecteerd zijn, zoals in de grondrechten, maar ook de grondrechten zelf zouden op grondslagen moeten steunen. Het is overigens niet zo dat de grondslagenkwestie van het arbeidsrecht iets is waarvoor het werk helemaal geen oog zou hebben. Daarop komen we terug.

Voor wat de opvatting over grondrechten betreft, lijkt de auteur te voelen voor een louter materiële benadering. Er wordt gewezen op de rechtsleer die de opvatting huldigt dat grondrechten ook een formeel-juridische component nodig hebben, doch er wordt gesteld dat ook algemene rechtsbeginselen fundamentele rechten kunnen inhouden (p. 81). De discussie in verband met het verschil tussen de notie mensenrechten, grondrechten, fundamentele rechten, sociale grondrechten en zo meer is best interessant, maar de functie ervan in het werk is niet helemaal duidelijk.

Het standpunt van de auteur betreffende de vraag naar en de positionering in het onderscheid tussen zogenaamde burgerlijke en politieke versus sociale grondrechten, en de precieze consequenties daarvan, blijft wat op de vlakte, of afwezig. Of er al dan niet subjectief afdwingbare rechten voortvloeien uit sociale grondrechten is nochtans een interessante problematiek. Hoe wordt naar de grondrechtelijke positie van arbeid gekeken, bijvoorbeeld in de context van het recht op arbeid? Later blijkt

echter dat deze vraag niet helemaal uit de weg wordt gegaan. Er wordt in het werk gewezen op het feit dat het recht op arbeid ook geanalyseerd kan worden vanuit de horizontale verhouding (p. 142). De auteur komt bij de vraag terecht of er een horizontale rechtstreekse werking toekomt aan het in artikel 23 van de Grondwet besloten recht op arbeid. Zowel in de theorie als in de praktijk neemt het belang van die vraag toe (denk maar aan werkwilligen in het stakingscontentieux, of aan sporters die tegen een schorsing aankijken en het recht op arbeid inroepen, ...). De auteur kiest jammer genoeg geen positie, maar beperkt zich tot "het weergeven van de voornaamste argumenten uit het debat" (p. 149).

Wanneer ingegaan wordt op de internationale normen inzake arbeidsrecht wordt een overgang gemaakt naar het begrip arbeid voor de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) – tevens relevant voor het mandaat van de IAO, zoals de auteur zeer terecht opmerkt. Van daaruit wordt de stap gezet naar het concept 'decent work' van de IAO. De plaats in het werk van de notie decent work lijkt wel belangrijk. De evolutie van de IAO naar de decent work-agenda wordt beschreven. De auteur komt tot de conclusie dat decent work echter vooral een beleidsconcept is en dat het te betwijfelen valt of een recht op decent work een meerwaarde zou hebben. Het recht op arbeid, zoals vervat in artikel 23 van onze Grondwet, zou al volstaan om tegemoet te komen aan de decent work-agenda (p. 204).

Vervolgens wordt een analyse gemaakt van het begrip arbeid in het arbeids(overeenkomsten)recht. In dit kader wordt dan toch verder ingegaan op het grondslagende-bat, vertrekkend vanuit het beginsel dat arbeid geen koopwaar is. Er wordt uitgelegd waar dit beginsel voor staat en in welke theorie of opvatting het zijn oorsprong vindt. Met dit meer rechtstheoretische stuk blijft de functie van de discussie in het geheel van het werk wat hangen. De discussie lijkt wat op zich te staan. Wellicht had er een sterkere link gemaakt kunnen worden met een aantal veronderstellingen over het arbeidsrecht die in het onderzoek aanwezig zijn (zoals bevorderen van menselijke waardigheid), had het in verband kunnen staan met de link tussen grondslagen en grondrechten en kan het wellicht een meer expliciete rol van betekenis spelen in de analyse van decent work en de overgang van dit concept naar het positieve recht. Dergelijke normatieve raamstellingen zijn vaak geschikt om evaluatief te kijken naar het bestaande positieve recht. Wellicht zouden de uitspraken van de auteur over het sociaal aanvaardbare karakter van arbeid (in de context van verboden arbeid) daarmee ook uitdrukkelijker ingebed kunnen worden.

In het tweede deel van het boek spitst de tekst zich toe op diverse vormen van verboden arbeid, meer bepaald in de arbeidswet van 16 maart 1971. Daarbij wordt een interessant onderscheid gemaakt, met name tussen arbeid die verboden is omwille van de persoon die de arbeid verricht en arbeid die verboden is omwille van de omstandigheden en het tijdstip waarop arbeid wordt verricht.

In de bespreking wordt teruggekoppeld naar de werkhypothese van het werk, met name de veronderstelling dat de arbeidsverboden de menselijke waardigheid dienen. Hierbij wordt ook gewezen op de verschillende facetten van menselijke waardigheid, zoals "morele en fysieke integriteit, persoon in zijn totaliteit, gelijkheid en non-discriminatie, e.d." (p. 290).

Voor wat de arbeid betreft die verboden is omwille van de persoon die de arbeid verricht, wordt ingegaan op het verbod op kinderarbeid, arbeidsverboden voor jeugdige werknemers en jongeren, en arbeidsverboden voor vrouwen (hoofdstuk 2 van het tweede deel). Voor wat arbeidsverboden betreft omwille van de omstandigheden waarin en het tijdstip waarop arbeid wordt verricht, wordt uitgebreid ingegaan op het verbod op nachtarbeid en het verbod op zondagarbeid. De analyse die in deze hoofdstukken wordt gemaakt, is zeer rijk en verdiepend. Het is vrijwel onmogelijk om in het bestek van deze bespreking op deze analyse, van meer dan 200 pagina's, uitvoerig in te gaan. Wel is het duidelijk dat de auteur hierbij de moeilijke vragen niet uit de weg wil gaan en dat er toch wel stelling wordt ingenomen. Zij stelt zich onder andere de vraag, "hoewel controversieel" (p. 334), wat te doen met kinderen die wel bepaalde arbeid willen verrichten, maar niet mogen werken (vaak omwille van de beschermingsgedachte). De auteur stelt daarbij dat de doctrine onterecht vertrekt vanuit de idee van een 'kinderrecht op arbeid'. Toch lijkt zij te pleiten voor een meer emancipatorische houding in België ten aanzien van meer arbeidsmogelijkheden voor kinderen, weliswaar in het licht gezien van waardig werk (p. 336-337). In het kader van de discussie over de zondagsrust stelt de auteur dat de wekelijkse rust om gezondheidsredenen niet noodzakelijk op zondag hoeft te vallen (p. 505). Toch vindt de auteur de zondagsrust gelegitimeerd, vanuit sociale overwegingen en de overeenstemming ervan met "de tradities en de gebruiken in ons land door de overgrote meerderheid van de bevolking" (p. 506). Afwijkingen op de zondagsrust, onder meer in het licht van de "24 uurseconomie" worden door de auteur in vraag gesteld (p. 511).

Het werk rondt af met een synthese en besluiten. Er wordt vastgesteld dat waar de arbeidsverboden destijds werden ingevoerd als correctie op de vrije arbeidsmarkt en hiermee samenhangend de contractvrijheid tussen economisch ongelijke partijen, thans moet worden vastgesteld dat het niet langer evident is om arbeidsverboden aan te houden. Volgens het onderzoek heeft dit te maken met het streven naar formele gelijkheid tussen mannen en vrouwen, de contractualisering, de individualisering en de grotere responsabilisering van de werknemer. Het onderzoek stelt vast dat de arbeidsverboden in de arbeidswet verschillende bestaansredenen hebben, zoals de gezondheid van de werknemer, maar ook in functie staan van een duurzaam kwalitatief arbeidspotentieel van de gemeenschap, het garanderen van vrije tijd, de mogelijkheden om een sociaal leven te ontplooiën en de waardigheid van de werknemer als persoon.

Voor wat de bijdrage van de decent work-agenda betreft, is de conclusie enigszins ambigu. Er wordt enerzijds ondersteuning in gevonden voor de verankering van de arbeidsverboden. Anderzijds besluit de auteur dat decent work vooral een beleidsconcept is en geen operationeel juridisch begrip betreft, waardoor de consequenties van het concept decent work toch niet helemaal duidelijk blijken (p. 519).

Als slotconclusie van de bespreking van dit werk kan worden gesteld dat het gaat om een zeer verdienstelijk en lezenswaardig boek. Het boek is zeer helder geschreven en haalt een hoog niveau op het gebied van analyse en diepgang. Er zitten heel wat inzichten in het boek die nuttig zijn voor de verdere bestudering van het arbeidsrecht. Het onderwerp betreft een centraal begrip in het arbeidsrecht, maar toont aan dat het toch niet altijd evident is om er systematisch over te spreken. Wellicht had het onderzoek meer (maar misschien korter) gebruik kunnen maken van de metajuridische of rechtstheoretische passages om meer expliciet een analyse – en evaluatie – te maken van de arbeidsverboden vanuit een minder positivistisch grondlagenperspectief. Noties die op verschillende plaatsen in het werk besproken worden zoals menselijke waardigheid, het beginsel dat arbeid geen koopwaar is, decent work, sociale aanvaardbaarheid (wellicht is het beter te spreken van sociale gerechtvaardigheid/rechtvaardigheid) hebben het potentieel om nog meer als theoretische rode draad door het werk te lopen en zo meer expliciet en evaluatief, als referentiekader, van betekenis te zijn. Hetzelfde kan gezegd worden ten aanzien van de metajuridische analyse van het begrip arbeid. Een dergelijke aanpak had dan wellicht methodologisch nog meer verantwoord moeten worden, maar het zou tegelijkertijd de samenhang van het werk nog meer ten goede komen. Mogelijk zou dan scherper het discussiepunt bereikt worden – of is het niet de centrale onderliggende hypothese in het onderzoek – betreffende de vraag of verboden arbeid wel een kwestie van het definiëren van arbeid betreft, dan wel eerder gaat om het vatten van de redenen waarom arbeid – welke arbeid dan ook – in bepaalde omstandigheden verboden moet worden, zoals, om in het werk te blijven, omwille van de persoon die de arbeid verricht of de omstandigheden waarin de arbeid wordt verricht.

Frank HENDRICKX